

ÖZET

Hazırlayan	: Gülbarçın CUMANAZAROVA
Anabilim Dalı	: Tarih
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xii+97
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Remzi ATAÖĞLU

XIX.YY. II. YARISI- XX. YY. BAŞINDA KUZAY KIRGIZLARI'NDA GİYİM-KUŞAM

Kırgız milli kıyafetinin uzun bir geçmişe sahiptir. Bu tarihi gelişmeyi, milli özelliklerin gelişimi ve oluşumundan ve Kırgız halkının etnik tarihinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Halkın kendisinin yaşamından oluşan yaşam tarzı, coğrafik koşullar, başka etnik gruplarla olan ticari ilişkiler ve kültür alışverişi, şüphesiz, kıyafetin gelişimine önemli etkiler yapmıştır. Bunların hepsi giysinin dikiminde kullanılan malzeme, kesim ve süsleme araçların gelişimine yön belirleyici bir niteliğe sahip olmuştur.

Geleneksel giysinin maddi temeli doğal ve yarı yapay hammaddelerden daha doğrusu yerleştirdikleri hayvan ürünleri: koyun, keçi, deve yünü ve derisinden oluşuyordu. Sonraki dönemde ise kıyafetin hammadde türü Orta Asya ve Avrupa fabrika üretimi kumaşlarla çeşitlendi. Buhara, Semerkant, Hokand, Margelan'ın geleneksel Orta Asya pazarları; Turfan, Kaşgar, Kulca'daki Doğu Türkistan'ın zengin pazarlarıyla olan sıkı ilişkiler sonucunda kumaş türleri artarak, Kırgızlar'ın kıyafeti ipekten, pamuktan dokunan kumaşlardan yapılmaya başlanmıştır.

Asırlardır süregelen göçebe yaşam tarzı, yavaş yavaş yerleşik hayata yerini bırakmıştır. O dönemde Kırgız halkının hayatındaki diğer alınlarda olduğu kadar, giyim-kuşamında köklü değişiklikler olmuştur. Yukarıda işaret ettiğimiz kumaşların yanı sıra, yeni Avrupa modellerinin etkisiyle giysinin kesimi de gelişiyor. Daha önce ağırlıkla geniş ve uzun kesimli kıyafetler giyerken, sonraları ise kolsuz ve kısa elbiseler giymeye başlamışlardır. Üstlülere, kadın

elbiseleinde destekli omuz, kesilerek yapılan kol delikleri, çıkarılıp takılabilen yaka gibi kısımlar eklendi. Bunlara geçiş süreci devirsel bir nitelik taşımaktadır.

Herhangi bir halkın kültüründe de olduğu gibi, Kırgız etnik yapısını oluşturan etnogenetik süreçlerin sonucu olarak, Kırgızlar'ın kıyafetinde de yerel örnekleri ve bölgesel farklılıklar mevcuttu.

Diğer halklarla olan benzerliklere rağmen, incelemeye tabi olan zaman diliminde Kırgız geleneksel kıyafetinin kendisini diğerlerden farklı kılan özellikler taşımaktaydı. Örneğin, tarihi ve sanatsal değeri bakımından ilgi çeken kadınların bel kısım giysisi *beldemçi*, Kırgızlar'ın ulusal bir simge haline gelen *kalpak*, yalnız Kırgızlar'a özgü idi ve diğer halklarca bilinmediğin dikkat çekmektedir.

Kırgızlar'ın giysileri cinsiyet, yaş belirtme özelliklerinin tümünü taşıyordu. Giydikleri günlere göre de bayramlık, düğün, matem, asker, av elbiseleri, mevsimlere göre ise kışlık ve yazlık giysi türlerine ayrılıyordu.

Maddi kültürün diğer öğeleri gibi, Kırgız kıyafeti de halkın ideolojik görüşleri, bakış açılarıyla bağlantılıdır. Giyimin belli öğelerinde yani saç kesimlerinde, süs eşyalarında, elbise malzemesinin seçiminde, giyiliş tarzında arkaik inanışlara kadar dayanan birçok görüşler mevcuttu. Bunların ağırlığı sihirli güçlere olan inanışlardan kaynaklanıyordu. Diğerleri ise geleneksel günlük yaşamında uygulanan insanlar arası ilişkiler ve etiketlere dayanmaktaydı.

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Даярдаган : ЖУМАНАЗАРОВА Гүлбарчын
 Беттердин саны : xii+97
 Илимий жетекчи : т.и.к. Проф. Ремзи АТАОГЛУ

ХІХ-КЫЛЫМДЫН ЭКИНЧИ ЖАРЫМЫНДА- ХХ КЫЛЫМДЫН БАШЫНДА ТҮНДҮК КЫРГЫЗДАРДЫН КИЙИМ-КЕЧЕСИ

Материалдык маданияттын башка элементтериндей эле, кыргыз калкынын улуттук кийиминин узун тарыхы бар. Элдик кийимдеринин тарыхый ар кыл себептер: өндүргүч күчтөрдүн өсүшү, алмашуунун жана сооданын, коншу элдердин байланыштардын өнүгүшү ж.д.у.с. менен шартталган көп өндүрүштөргө дуушар болгон. Ошондой эле, коомдо үстөмдүк кылып турган идеологиялык түшүнүктөр, көз караштар менен тыгыз байланышта болгон. Кыргыз кийимдеринин башаттары евразия талааларынын байыркы көчмөндөрдүн кийим-кечеси үчүн типтүү белгилер менен да мүнөздөлөт.

Өзүнүн негизинде натуралай алмашуу болгон кыргыз чарбачылыгынын мүнөзү ХХ-кылымдын башына чейинки өткөн мезгилде калктын негизги массасынын кийим – кечесине таасирин тийгизген. Ал учурда кыргыз кийими өрмөктө токулган таардан, үй жаныбарларынын терилеринен жасалган. Кийим-кеченин өнүгүшүнө элдин турмуш шартынан жана чарбачылыгынан сырткары, аз да болсо, диний көз караштар да өз таасирин тийгизген.

Кыргыздардын салттуу кийим-кечеси башка көп элдердин кийим кечеси сыяктуу эле, байыркы этностук-гендик жана маданий байланыштарды табуу үчүн баалуу булак болуп кызмат кылат. Кыргыздар менен казак, өзбек, татар, башкырт, алтай, хакас, жана башка ушул сыяктуу элдердин кийим-кечеси салыштырып көргөндө, кыйла кызык окшоштуктар билинет. Бул окшоштуктар байыркы жана орто кылымдардагы түрк маданиятынын өнүгүшүнүн жалпы процесстери менен катар сонку соода-экономикалык

карым-катнаштардын өз ара маданий алакалаштык байланыштардын натыйжасынан келип чыккан. Ага карабастан, кыргыздардын кийимдери өзүнө таандык жаркын этникалык бөтөнчүлүккө ээ болгон.

Кыргыздардын кийим-кечеси материалдык маданиятынын башка элементтериндей эле коомдо үстөмдүк кылып турган идеологиялык түшүнүктөр, көз караштар менен да тыгыз байланышта болгон.

XX-кылымдын экинчи жарымында кийимдердин материалдык негизи колго жасалган ортоазиялык (Бухара, Кокон, Самарканд), Кашгар жана Россия империясынан алып келинген жибек, пахтадан жасалган кездемелер менен байылган. Ошол эле жактардан аз-аздап даяр кийим-кече жана бут кийимди, көркөм-жасалга буюмдарды алып келип турушкан.

Кыргыздын элдик кийими негизинен жынысына, курагына жана жыл маалына жараша бөлүнгөн. Кийим кийинүү жагдайына, кооздуктарга, кийимдин башка бөлүктөрүнө карата бир катар көз караштар да жашап келген.

Жогоруда айтылып кеткендей, XX-кылымдын башында рыноктук байланыштардын өнүгүшүнө, башка элдер (түндүктө- орустар, татарлар, түштүктө- тажик, өзбектер) менен карым-катыштын күчөшүнө, чарбалык турмуштагы жылыштардан улам кийим-кеченин кээ бир түрлөрү таптакыр жок болуп кеткен, башкаларынын тигилиши өзгөргөн, үчүнчүлөрү кескин кыскарган. Тыш кийимдерде элементтерин алмаштырган же сүрүп чыгарган жаны, башка элдерден алынган белгилер кире баштаган. Кийинчерээк болсо, совет доорунда фабрикадан жасалган айрыкча европа маанайдагы кийим-кечелерди кенири түрдө өздөштүрө баштаганда салттуу кийимдер эбегейсиз зор өзгөрүүлөргө дуушар болгон. Алардын аткаруучулук милдеттери тарыган, алар көбүнесе айыл жерлеринде гана сакталып калган.

АННОТАЦИЯ

Выполнил	: ЖУМАНАЗАРОВА Гулбарчын
Направление	: История
Диссертация	: Магистр
Количество страниц	: xii+97
Научный руководитель	: д.и.н. Проф. Ремзи АТАОГЛУ

ОДЕЖДА СЕВЕРНЫХ КЫРГЫЗОВ ВО II ПОЛОВИНЕ XIX-НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Одним из устойчивых элементов, и, следовательно, богатым источником изучения материальной культуры, является традиционная одежда. В ней отражаются бытовые особенности и этническое своеобразие народа, его художественные и эстетические вкусы, социальные и экономические преобразования, этнокультурные процессы.

Традиционная одежда кыргызов прошла большой путь развития и имеет богатое историческое прошлое. В ней отчетливо выступают особенности, обусловленные кочевым образом жизни, наличием натурального и полунатурального хозяйства. Также, в традиционном костюме кыргызов были сохранены некоторые пережитки патриархально-феодальных отношений, сложность внутриэтнической структуры.

На основе вышеуказанных факторов, исследователи условно делят одежду кыргызов на южную и северную. В отличие от традиционной одежды южных кыргызов, которая развивалась в тесной связи с одеждой узбеков и таджиков, костюм северных кыргызов отличался особенностями высокогорного климата и кочевым скотоводчеством. Помимо этого, большое влияние на его развитие оказала и одежда соседних с ними казахов.

При наличии у кыргызов в XIX веке резкого имущественного неравенства, находившего свое отражение и в одежде, как и в других сторонах материальной культуры разных социальных групп, общими оставались покрой и основные элементы костюма. Так, было характерно сохранение многих черт, которые определялись

особенностями скотоводческого хозяйства и кочевого образа жизни. Главной особенностью был свободный и широкий, почти одинаковый для мужской и женской одежды, покрой основных ее частей. Туникообразный покрой был приспособлен к частым передвижениям на лошадях, верблюдах, быках, к сидению на земле, к резкой смене температуры в условиях горной страны.

Для изготовления одежды и обуви использовалась в основном продукция скотоводческого хозяйства шерсть, кожа животных, овчина. На примитивном стацком станке выделялось из овечьей шерсти сукно, которое шло на одежду главным образом менее обеспеченных слоев населения. В тоже время, с усилением торговых отношений с соседними государствами, значительная часть одежды шилась также из покупных тканей, привозимых караванным путем из Восточного Туркестана, среднеазиатских ханств и из России.

В этот период происходят изменения в покрое и отделке одежде кыргызов, что было связано с влиянием русского костюма. Она стала включать отдельные элементы европейской одежды. Разрез у рубашек отделяется планкой, делаются застежки с прорезными петлями и фабричными пуговицами. А позже, появляется новый вид украшения одежды — машинная узорная строчка, которая частично заменяет ручную вышивку.

ABSTRACT

Executor : CUMANAZAROVA Gulbarchyn
 Diploma Paper : Master
 Pages : xii+97
 Scientific Supervisor : Prof. Dr. Remzi ATAÖĞLU

THE NORTHERN KYRGHYZS FOLK CLOTHES IN THE II PART OF 19th BEGIN OF 20th CENTURY

The history of Kyrgyz clothes, the formation of its national peculiarities are inseparable from the ethnic history of the people. Its social and economic conditions, way of life, nature, traditions and the long neighborhood of other ethnoses have influenced the development of clothes .

The Kyrgyz folk clothes have a long history, its sources are very deep and date back to the ancient nomadic world of Euro-Asian steppes. The material basis of the traditional Kyrgyz clothes consisted of the goods of natural and seminatural economy. For sewing they used sheep's, goat's wool.

It is necessary to underline the similarity and in some cases the complete coincidence in the clothes of the Kyrgyzs and Kazakhs. This is evidence of the deep historic links existing between these two peoples who had much in common: language, culture, economy. There are also similarities in the clothes of the peoples of South Siberia and Altay regions- the Tuvians and the Altaians, of the nomadic Uzbeks, Turkmens. These similarities are connected with common processes of Turkic culturogenesis in the Middle Ages and in ancient times and more late trade-economic links and cultural interrelations.

In the begin of XX-th century the material basis of clothes was enriched by primitive fabrics of middle-Asian (Kokand, Bukhara, Samarkand) Kashghar and Russian manufacturing. Silk, woolen, cotton fabrics became quite common in the Kyrgyzs' clothes. Together with the bright fabrics popular with the people all kinds of clothes were embroidered. With the improvement of the methods of processing raw material, the widening of trade links, the

generation of advanced technology of cloth- making everything changed- new cuts and materials appeared, old archaic clothes disappeared i.e. clothes were constantly developing and changing During the years of Soviet power with the massive invasion of manufactured goods mostly evropean in style the traditional clothes have undergone great changes. They have become less functional.

ÖNSÖZ

Günümüzde ‘‘küreselleşme’’ olarak adlandırılan ve milletlerin kültürünün içiçe geçtiği bir süreçte bir milletin geçmişten günümüze taşıdıkları kültürel varlıklarını koruyabilmesi son derece önemlidir. Tarihi olmayan kültürün gelişmesi mümkün değildir. Bu bağlamda maddi kültürün önemli öğelerinden olan giyim-kuşamın incelenmesi büyük bir ehemmiyete sahiptir.

Eskiden atalarımız nasıl giyinmişlerdir? O dönemki Kırgızlar’ın kültürel durumu, toplumsal ve ekonomik yaşamı kıyafetlerini nasıl etkilemiş? Giyimin sanatsal, tarihi değerler nelerdir? Bu sorular çerçevesinde seçtiğimiz konu, ele aldığımız araştırma gayretiyle sorulara cevaplandırmaya amaç edilmiştir. Ayrıca, bilimsel olarak çalışmaya ve az da olsa kendi katkımızı yapmaya çalışılmıştır.

Yaklaşık iki senelik zaman zarfında meydana gelen bu çalışma, kaynakların verdiği imkan nisbetinde önsöz, giriş, üç bölüm ve sonuç kısmı üzerine tesis edilmiştir.

Tezin I. Bölümünde, tarih boyunca Türkler’de giyim-kuşam hakkında bilgi verilmektedir. II. Bölümde, konunun daha iyi anlayabilmesi için o dönemki Kırgızlar’ın el sanatları, görüş-inançları, komşu halklarla olan etkileşim gibi faktörlerin kıyafetin oluşumunda oynadıkları roller üzerinde durulmuştur. III. Bölümde, esas konumuz olan Kuzey Kırgızlarının kıyafetinin tarifi, hazırlanış özellikleri, değişim süreci ele alınmıştır. Yeri geldiğinde diğer halklarla olan ortak yönlerden de söz edilmiştir. Nihayet Sonuç kısmında da konuyu değerlendirerek belli bir fikre gelmeye çalışılmıştır.

Tezi yazarken, konuyla ilgili ekonomik ve kültürel terimler aynen korunmuştur, yeri geldiğinde bunların Türkçesi de verilmiştir. Okuyucunun konuyu daha iyi kavrayabilmesi için arşivik fotoğraflar, resimler konulmuştur. Ayrıca, tezin sonunda lügatçenin konması faydalı olacağı düşünülmüştür.

Çalışma sürecinde bazı zorluklarla karşılaşmıştık: araştırmalarda birinci el kaynak olabilecek giysi malzemelerin günümüze ulaşamaması, zaman geçtikçe bunları anlatacak yaşlıların azalması gibi. Ayrıca, Kuzey Kırgızları’nın kıyafet unsurlarının çoğunun (kadınların açık önlü eteği *beldemçi*, sarığı *eleçek* ve kadın gömleği istisnasında) boy ve yörelere göre tasnif edilmediği bilinir.

Bu çalışma, günümüzdeki kültürel seyrini daha iyi anlamaya ve gençler arasında manevi heyecanı yükseltmeye imkan sağlayacak ümidiyle hazırlanmıştır. Çalışmamıza nezaret eden, titizlikle takip ederek bana yol gösteren ve özellikle sözlü tarih kaynaklarının kullanımını ve yorumu çerçevesinde konuyu farklı bir metodla hazırlanmasını sağlayan hocam Prof. Dr. Remzi Ataoğlu'na teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca, tezimin hazırlanmasında fikir ve düşüncelerini aldığım hocalarım Prof. Dr. İlhan Şahin, Prof. Dr. Anvarbek Mokeev, Doç. Dr. Döölötbek Saparaliyev ve ayrıca Araş. Gör. Baktıbek İsakov'a ve Araş. Gör. Kayrat Belek'e de şükranlarımı bildiririm.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.b.	: Adı Geçen Bildiri
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
KDTM	: Kırgızistan Devlet Tarih Müzesi
No.	: Numero
Nu.	: Numara, Number
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SE	: Sovetskaya Etnografiya
TA	: Türkler Ansiklopedisi
Yay Haz	: Yayına Hazırlayan

İÇİNDEKİLER

Özet.....	i
Кыскача Мазмуну.....	iii
Аннотация.....	v
Abstract.....	vii
Önsöz.....	ix
Kısaltmalar.....	xi

I. BÖLÜM

GİRİŞ.....	1
------------	---

II. BÖLÜM

TARİH BOYUNCA TÜRKLER'DE GİYSİ.....	5
-------------------------------------	---

III. BÖLÜM

KIRGIZLAR'IN HAYATINDA GİYSİ

III.1. Kırgızlar'ın Sosyo-Ekonomik Yaşamı Bakımından Giysi.....	17
III.2. Genel Hatlarıyla Kırgızlar'da Giysi.....	26
III.3. Değişim Süreci.....	40
III.4. Giysilerin İdeolojik Görüşleriyle Bağlantıları.....	42

IV. BÖLÜM

KUZEY KIRGIZLARI'NDA GİYSİ

IV.1. Başa Giyilenler.....	45
IV.1.a. Erkek başlıkları.....	46
Kalpak.....	46
Topu (Dopu).....	49
Kürklü şapkalar.....	50

IV.1.b. Kadın Başlıkları.....	52
Eleçek.....	52
Şökülö.....	56
Kız Tebeteyi.....	57
Cooluk.....	58

IV.2. Bedene Giyilenler

Ton.....	60
Çepken.....	61
İçik.....	63
Kementay.....	64
Beşmant.....	64
Kelteçe.....	65
Çapan.....	66
Erkek Gömleği.....	67
Şalvarlar.....	68
Kadın Gömleği.....	71
Beldemçi.....	74

IV.3. Ayağa Giyilenler

Ötük.....	77
Kepiç.....	78
Maası.....	80
Çarık.....	80

IV. 4. Süs Eşyası Olarak Kulamılanlar.....

IV.4.a. Kadın Takıları.....	81
IV.4.b. Kuşak, Kemerler.....	88

V. BÖLÜM

SONUÇ.....	90
Lügatçe.....	92
Bibliyografya.....	98